

ОКУПАЦІЯ, ВІЙНА ТА ІНШІ МОЖЛИВОСТІ...

ОКСАНА МИХЕЄВА

Останні політичні події в Україні, пов'язані з окупацією та анексією Російською Федерацією Кримського півострова, розгортанням на частині території Донецької та Луганської областей неоголошеної російсько-української війни, спричинили масові міграції населення та актуалізували для України проблему переживання війни та травми. Війна перестала бути чимось давно пережитим, таким, що існує лише у просторі пригадування та меморіалізації, а стала поточною реальністю для значної частини населення, для якої останньою подібною травмою було переживання власне формалізованого уявлення про Другу світову війну, безпосередніми учасниками та учасницями якої вони не були.

У процесі меморіалізації війни, формалізації уявлень про неї, головна увага акцентується на її трагедійності, «чорно-білій» картині дійсності, у якій чітко зрозумілим є те, хто є гарним / поганим, своїм / чужим, другом / ворогом. Однак перебування людини в умовах реальної війни демонструє повний крах чорно-білого розуміння дійсності, можливості бути свідком подій через фрагментарність баченого та нерозуміння загальної сутності того, що відбувається. Людина, яка безпосередньо зіштовхнулася з такою проблемою, починає шукати у минулому досвіді різноманітні способи адаптації до умов війни, виживання, порятунку себе та родини тощо, які б певною мірою могли легітимізувати обрані нею

за умов сьогодення стратегії.

Ситуація війни, поява групи жертв, оцінка та сприйняття цієї групи рештою суспільства (яка виявляється в усьому розмаїтті реакцій – від засудження як винних у подіях, що розхитали життя суспільства, до визнання статусу жертви та необхідності допомоги), відхід від звичних координат життя – усе це веде до зміни колективних ідентичностей, формування нових культурних смислів та сутності соціальних зв'язків. Сьогодні в Україні ми спостерігаємо доволі проблематичні та болісні процеси переосмислення себе як цілісного суспільства, у контексті чого переглядається як система колективних цінностей, так і персональна ідентичність.

Важливим компонентом цих процесів є поява групи «жертв» війни, одним із сегментів якої є вимушено переміщені особи. У фокусі опиняється набір основних проблем людей, яких війна позбавила звичних координат життя, майна, роботи, соціальних зв'язків та контактів тощо. Багато людей змушені починати писати своє життя «з чистої сторінки». Представлення інтересів цієї групи у ЗМІ є доволі вузьким через цілком природні обмеження «жанру» подання новин. Акцентуація на трагедійності (інакше група не буде визнана ураженою, жертвою), обмежений обсяг самого повідомлення, «запит» на певну тематику

«Кардинальні зміни в житті (тим більше несподівані, незаплановані, такі, до яких людина не була готова) є потрясінням, трагедією, але одночасно з цим і викликом, відкриттям «коридору можливостей», ситуацією, коли можна спробувати пожити новим життям.»

тощо – усе це формує бачення ситуації під певним кутом зору: закріплює ефект соціальної травми, створює песимістичне бачення щодо можливостей її подолання та, певною мірою, заважає з різних причин нормальній соціальній інтеграції людей, які виїхали із зони бойових дій.

Коли ми говоримо про проблеми, то готуємося почути про щось негативне, неприємне, щось про страждання людини, її безпорадність тощо.

Однак у будь-якого соціального явища є й інша сторона – кардинальні зміни в житті (тим більше несподівані, незаплановані, такі, до яких людина не була готова) є потрясінням, трагедією, але одночасно з цим і викликом, відкриттям «коридору можливостей», ситуацією, коли можна спробувати пожити новим життям, стати іншим/-ою. Саме на ці, подекуди доволі провокативні моменти, що залишаються поза

«Війна стає вагомих виправдань щодо рішення кардинально змінити сімейні стосунки, а соціальні фільтри виявляються не настільки сильними, щоб блокувати подібні явища.»

межами публічного дискурсу, і хотіло звернути увагу.

В основі цих міркувань є дослідження, проведене серед внутрішньо-переміщених осіб у п'яти великих містах України – Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Києві, Львові. Дослідження проводилося у вересні-листопаді 2014 року та охоплює респондентів/-ок, які мали можливість самі обирати вектор переселення (переселенці з Криму, що виїхали у березні-квітні та з Донбасу – у травні-липні 2014 р.). Централізовано евакуйовані восени-взимку 2014-2015 року мешканці окупованих територій у вибірку не увійшли. Усього опитано 70 внутрішньо-переміщених осіб.

Одним із результатів цього дослідження стала фіксація такого явища, як розірвання родини. По-перше, відмовляються переїздити старші родичі (які усвідомлюють недостатність допомоги від держави і не хочуть переобтяжувати рідних, які й самі ледь виживають). По-друге, спостерігається стратегія залишити когось із членів сім'ї охороняти майно, заради якого люди готові ризикувати власним життям. По-третє, сімейна «жертвовність» часто простежується і у прийнятті рішення на користь молодих / дітей, бо не вистачає грошей на те, щоб виїхати всім. І по-четверте, спостерігається повернення окремих членів сім'ї (переважно молодих та середнього віку чоловіків) на окуповані території у пошуках роботи (розраху-

нок на колишні зв'язки та допомогу знайомих; рішення приймається після безуспішних пошуків роботи у місцях переселення, хоча і така стратегія нерідко виявляється неуспішною через зрозуміле звуження ринку праці на окупованих територіях).

«Усі поїхали, і наша родина, і батьки, і сестра та її донька. Усі виїхали під Чернігів. Але хочуть повернутися, їм важко там. Важко в усіх планах, я вам скажу. Люди тікали, буквально, і все, що вдалося взяти, те й взяли. Банально речей не вистачає» (жінка середнього віку, м. Донецьк).

«Ну, от, бабуся, татова мама, буквально у вівторок повернулася в Донецьк. Ну тому, що їй вже 70 років. Вона сумує за домом і хоче за ним приглядатися, не може довгий час бути у родичів» (молода жінка, м. Донецьк).

«У мамі чітка ідейна позиція. І тому мама не хотіла їхати. І до того ж, є практична сторона питання: розуміє, що лишати квартиру небезпечно. Що будь-хто може прийти – українська «хунта» або місцеві бойовики, вона ж теж бачить, що серед них є різні люди, а порожня хата – це мародерство. То нехай краще я буду тут, пильнуватиму, бо в мене це єдине майно в житті й іншого вже не буде» (жінка середнього віку, м. Донецьк).

Виявлені практики «розірвання родинних зв'язків» заперечують тезу про однозначно сепаратистський характер настроїв тих людей, які залишилися на території «ДНР» / «ЛНР». За цим рішенням стоять різноманітні причини, і далеко не завжди вони пов'язані з поглядами людини.

Але серед цих моментів є і те, що дозволяє поглянути на цю ситуацію не лише як на неприємний, вимушений і несподіваний переїзд, а й на хоч і болісну, проблемну, але можливість щось кардинально змінити у власному житті, зробити те, на що людина не наважувалась, бо не мала «соціального» дозволу, була затиснута у рамки стійких уявлень про «правильне» та «можливе».

«Розірвання» родини в жіночій версії потрактування (особливо це стосується одружених жінок середнього та старшого віку) – це кардинальна зміна ролей, можливість змінити рутинне важке сімейне життя на

нове, в цілому, невідоме, але таке, в якому залишається місце для себе та власних бажань.

Респондентка: Я боялась якогось перевороту в Криму... Мені дитину треба вчити, і другу онучку треба вчити. Я побачила по телебаченню гарячу лінію зі Львова... Знала з розповідей мого брата, який жив у Скольському районі, що там люди непогано живуть, і що там багато навчальних закладів. Тож я залишила родину. У мене чоловік – росіянин, уродженець Іркутської області. У нас велика родина була. П'ятеро дітей, один всиновлений, ми їх виростили.

Інтерв'юерка: Тобто, з вашої родини поїхали лише Ви та двоє онуків?

Респондентка: Ще виїхала моя донька з двома дітьми... Ви знаєте, стосунки у нас [з сім'єю] просто жахливі. Можна сказати, що їх вже нема.

Інтерв'юерка: Це конфлікти чи що сімейні чи на ідеологічній основі?

Респондентка: І те, й інше. Усе разом. Без цього жила б у тому обмані... Я вважаю, що на все воля Божа, що все так, як повинно бути. Шкода лише роки, витрачені на сім'ю, на дітей... Я – торгівельний працівник. Але, знаєте, діти, потім онуки. У мене робочого стажу 19 років, займалася вирощуванням, ринком... У Криму інакше не вижити. Треба працювати й працювати. Я часом навіть дітей не бачила. Як поїдеш на той ринок, то на цілий день... А що в машині днювали й ночували, то мої онуки можуть підтвердити, яке в мене було життя в Криму. Кошмарне життя. Тут [м. Львів] більше уваги. І в театри ми іноді ходимо, і на концерти... Ми можемо дозволити щось для себе. Там того не було. Там і моря не бачили. Тільки робота... Це була така праця, нерозумна, копійчана...» (жінка старшого віку, АР Крим).

Тож одним із мотивів розірвання родини, до речі, як для жінок, так і для чоловіків, є втома від виснажливих сімейних стосунків, підкорених режиму виживання, що вихолощує з життя людини будь-які позитивні моменти, перетворює життя на важку, неприємну, рутинну, повторювану повсякденність. І війна стає «коридором можливостей», коли людина отримує вагоме виправдання щодо свого рішення кардинально змінити сімейні стосунки, а соціальні фільтри виявляються не настільки сильними, щоб блокувати подібні явища. Спільне сімейне рішення

про таке «розірвання» сім'ї для соціуму часто пояснюється цілком «офіційними» причинами (що були перелічені у сумарному вигляді вище). Однак нерідко головним мотивом є прагнення іншого життя.

Але тут не йдеться про загаль-

«Люди, які з різних причин відчували професійну нереалізованість, не бачили перспектив кар'єрного зростання, на сьогодні заповнюють вивільнені переміщеними особами місця та, нарешті, відчують задоволення від професійного зростання, самореалізації, власної цінності.»

ну тенденцію. Скоріше – про окремі кейси, які, тим не менше, дозволяють побачити війну та її наслідки в іншому вимірі, не трагедійному з погляду самих респондентів/-ок. На основі проведених інтерв'ю складно дати оцінку успішності цих стратегій, оскільки більшість опитаних були на початковому етапі побудови власного «нового життя». Вони оцінювали свої можливості, що відкрилися перед ними після розривання родинних зв'язків, як позитивні (навіть на тлі серйозних побутових проблем). Однак ці оцінки не є свідченням успішності вибору, оскільки це може бути й елементом самозаспокоєння, намаганням переконати себе у правильності здійсненого серйозного кроку, особливо за умови неможливості повернення до попереднього стану. Реалізація стратегії має часовий вимір, відтак і оцінити її успішність чи неуспішність можна лише згодом.

Ще одним вартом уваги елементом, який створили війна та окупація, є поява можливостей кар'єрного зростання. Переміщення значних груп населення посилює конкурентне напруження в одних частинах країни та послабили його на окупованих територіях. Люди, які з різних причин відчували професійну нереалізованість, не бачили перспектив кар'єрного зростання (нерідко з причин відсутності реальної конкуренції та вільного доступу до посад), на сьогодні заповнюють вивільнені переміщеними особами місця та, нарешті, відчують за-

доволення від професійного зростання, самореалізації, власної цінності тощо.

«Я коли в Донецьку працювала, і у нас пішли лікарі, ми вдвох залишилися з дівчинкою-інтерном... під керівництвом жінки, вона заступник головного лікаря. Вона залишала нас у відділенні самих. Там комусь погано, але нічого, ми впоралися. І мені так сподобалося. Ось виходить, що це значний внутрішній підйом, тому що надзвичайно цікаво себе перевірити. Коли ти не просто робиш те, що тобі кажуть, а сама робиш якісь призначення. Це дуже круто. І коли вдається комусь допомогти, ти бачиш, що клінічно комусь стало легше, і людина сама про це говорить, то це таке щастя, яке дуже цінне для тебе. Бо є чого прагнути, заради чого ходити на роботу... Я думаю, що коли конфлікт скінчиться, мені там буде легше взяти старт для своєї кар'єри, ніж... Просто там зараз працювати немає кому. Ти приїдеш, і тебе беруть. Який ти там – розумний чи ні... Візьмуть тебе на роботу, а тут ще подумують, тому що тут немає такої нестачі кадрів...» (молода жінка, м. Донецьк).

Означені моменти так само варті уваги з погляду переосмислення власне оцінок стратегій людей під час війни. Вони не вписуються в ідеологічні рамки, у просту схему «свій-чужий» та примушують повністю переглядати конфігурацію українського суспільства як в територіальному сенсі, так і в соціокультурному. Для формування нового українського суспільства важливо розуміти реальну систему пріоритетів людини у її повсякденних координатах буття і шукати таких заходів, які б не були націлені на виключення цілих груп із системи можливостей. Розуміння подібних моментів є важливим і з погляду майбутніх перспектив відносин з населенням окупованої зони, що має власну раціональність і знаходить свої переваги серед численних негараздів війни.

Інтерв'юерка: *Які повинні скластися умови, щоб ви повернулися туди*

[у Донецьк]?

Респондентка: *Так, щоб і я, і чоловік могли влаштуватися на роботу.*

Інтерв'юерка: *Незалежно від того, буде там Україна, «ДНР» чи Росія?*

Респондентка: *Мені – не залежить. У мене мама на українській території, у чоловіка – на російській. Але ми не ділимо так. Родичі – в Росії, друзі – в Україні, багато всього там. Я не можу сказати, що я ділю: Росія-Україна. Усе залежить від того, наскільки там можна жити (молода жінка, м. Донецьк).*

У будь-якому разі тепер, під час війни, та після її закінчення, на нас чекає робота з травмою. Успішність цієї роботи значно залежить від способу переосмислення подій, нашої здатності бути чутливим до розмаїття думок, оцінок та стратегій різних людей, що, зрештою, утворюють українське суспільство.

Війна часто стає точкою відліку суспільних змін, бо примушує переглянути соціальні зв'язки між людьми. Залишаючись у парадигмі «свій-чужий», ми йдемо шляхом стигматизації, «відрізання» частини населення (в окремих випадках – разом із територіями), позбавляючи їх права на успішне переживання власної трагедії в українському контексті та інтеграції в українське суспільство. Натомість розуміння складності та неоднозначності персонального вибору людини, визнання її права на цей вибір, створює умови для побудови суспільства нової якості.

